

FETİ MEHDİU
(Pristine)

ARNAUT DİLİNDE BİRKAÇ TÜRKÇE SÖZCÜĞÜN KULLANILIŞI

»Dil etkisi, kültür etkisi
demektir« Prof. Eçrem Çabey

Osmanlı imparatorluğu tarafından Balkan yarımadasının fethi ve bu en güçlü imparatorluğun idaresi zamanında (XV-XIX yüzyılın sonlarına kadar) Balkan ulusları için yeni diyebileceğimiz bir tarih devri başlıyor. Bu yenilikler, siyasi bir özellik taşımaktan başka, belirtisi günümüze kadar duyulan kültür tarihinin derin izleri mahiyetindedir. Türklerin – Osmanlıların Balkan yarımadasına gelmesiyle yeni bir din olan İslâm dini yayılmaya başladı. Bundan başka, pek çok sosyal değişmelere sebep olan yeni toplumsal-ekonomi ve idare düzeni, bu ulusların kültür hayatını oldukça etkilemiştir.

Bu gibi şartların altında beş yüz yıl (1356–1912) yaşayan Balkan ulusları, bu kültürü benimseyip onun etkisi altında kalmışlardır. Böylece, bu etkiler, çeşitli kültür alanlarında kendi varlığını günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Dil, folklor gibi her günkü hayatta ve çeşitli kültür alanlarında kendi varlığını sürdürmüştür.

Bu bakımdan, Arnavut ulusu da Balkan yarımadasında yaşayan diğer uluslar gibi aynı talihi paylaşmaktadır. Arnavutlar İslâm dinini Balkan yarımadasında yaşayan bütün diğer uluslardan daha çok benimsemişler ve Osmanlı imparatorluğuna çok sayıda sadrazam, aydın kişi ve kültür işçileri yetiştirmişti.¹ Kuşkusuz ki, dil alanında da bugün bilinenkinden çok hizmetleri geçmiştir. Ne var ki, biz bu yazımızda Arnavut aydın kişilerinin Türk diline yapmış oldukları hizmetlerden değil de, bir kaç Türkçe sözcüğün Arnavut konuşma dilinde kullanılışından bahsetmek gayesindeyiz.

Arnavutların konuşma dilinde kullanılmakta olan birkaç türkçe sözcüğünü sıralamaya başlamadan önce, bu konuyla benden önce meşgul olan bilim adamlarını da anmayı uygun buluyorum. Örnek olarak

Prof. *Tahir Dizdari* (Huazime orientali zdash në shqipet, Buletini i universitetit shtetrorëe të Tiranës, seria shkencat shoqrore, 1960, tefrika halinde), Prof. dr *Hasan Kaleshi* (Arnavut dilinde kullarılan osmanlica-türkçe ekler. I. Türk Dili Bilimsel Kurultayında Sunulan Bildiriler 1972'den ayrı basım, Ankara, 1975; Turski uticaji u tvorbi reči u albanском jeziku, Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini, VII, a, Priština, 1970.) *Feti Mehdiu*, (Orientalizmat, hyrja dhe përdorimi i tyre në shqipet, Flka e vëllezrimit, dt. 14. VII. 1972, tefrika halinde) Latif Mulahu, (Turgizmat në gjuhën, shgipe, Seminari i kulturës shqiptare për të hnaj, 3, Prishtinë 1977).

Biz, bu çalışmamızda ister morfoloji, ister semantik bakımından olsun, en çok değişmelere uğrayan sözcüklere dikkatimizi yöneltmeye çalışacağız. Bu yazı için gereken malzemeyi, çoğunlukla bu gibi değişmeleri en iyi fark edebildiğimiz bölgelerden ve bir kısmını da literatürden yararlanarak derledik. Daha iyi bir görünüş sağlayabilmek ereğiyle, malzemeyi alfabe sırasına göre sıraladık:

ADALET. — Arapça kökenli ve türkçeleşmiş bir sözcüktür. Doğrudan ayrılmama, kanunca hak tanıyıp verme. Hak gözetme demektir. Arnavutçada bu sözcük birkaç çeşit anlamda kullanılır: İğrenç, müthiş, hazır cevap, kendi hareketleriyle her hangi birini uygunsuz duruma getirmek. Utandırmak gibi . . . *E ka bo adalet*- onu berbat etti, utandırdı; *adalet asht ai-* o müthiştir, o yamandır.

ATKI. — Arnavutça isimlerde dişliğin yapılış kurallarına göre, at'tan dişil ad meydana getirmek ereğiyle, bazı ekler kullanılmıştır: at + ki (belirisiz) st + ki-ja (belirli). Bu kelime yalnız binicilikte ve koşuda kullanılan »kısırak« kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.

BYLYK-U. — Türkçe »bölük« bir bütünden ayrı olan kısım, iki, üçü veya dördü bir tabur teşkil eden askeri birlik, 3. saç örgüsü anlamlarına gelir. Arnavut dilinde ise, asıl anlamında kullanılmamaktadır. Çoğunlukla koyun ve keçiler için sürü anlamında kullanılmaktadır. Kimi kez sığır ve çok seyrek olarak insanlar için de kullanılır. Asıl anlamında, yani, insanlar için, askeri birliklerini ifade etmek için genellikle halk türkülerinde kullanılmaktadır.

BILMEZ. — Türkçede »bilmezlik« — cehalet, bilmez olma hali. Arnavutçada bu şekliyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Yani, cahil anlamında kullanılır. Bu fiilden yapılmış ismin diğer biçimleri kullanılmamaktadır. Ancak, soru zamiriyle birlikte, kelime öbeği halinde *kim biler* (Türkçede kim bilir), olarak Arnavutçada olumsuzluk ifade etmek için kullanılmaktadır. Yani, kimse bilmiyor ya da kimse bilmez anlamında kullanılıyor.

BUÇUK. — Türkçe üleştirme sıfatlarından sonra gelir, tek başına kullanılmaz, eş anlamlısı »yarım« demektir. Nısf, birin yarısı. Arnavutçada bu anlamda asla kullanılmıyor. Arnavutçada 10–18 kg. ağırlığında malzeme içine alan kap anlamında kullanılır. Srpçahrvatçada da

aynı anlamda kullanılmaktadır,² satranç terimolojisiyle mat etti gibi bir ifadenin karşılığı olarak kullanılır. *Ja ka pru punët buçuk* — işini dara getirmiş, fırsat vermiyor.

BITIS. — Bitmek. Aynı anlamda kullanılır. Fakat Arnavutçada »is« ekini benimsemiş ve Arnavutça grameri kurallarına göre çekimlenerek kauzatiflik (kosulluluk) ifade ediyor: *bitisa-* bitirdim, *bitisëm* — bitirdik, *bitise* — bitirdin, v. s. Edilgen şekle de gelebilir. Fakat Arnavutçada Arnavut grameri kurallarına göre *u ile: U bitis* — bitirilmiş edilgen hale gelir.

HAKIKAT. — Türkçede, işin doğrusu, gerçeklik. Arapça kökenli türkçelemiş bir kelimedir. Aynı fikri ifade etmektedir. Fakat bundan başka semantik değerlerinde de kullanılır. Hakikat, gerçek bir sevgi ve samimiyet yüzünden değil de, aynı kan vesilesiyle iki aile arasındaki bağlantıyı ifade eder. Buna göre bu ailelerin üyelerinin birbirleri arasında evlilik müsaadasi yoktur. Çünkü, »*fëis nuk imi po kimi haki katlëik-* Hıssım değiliz fakat hakiki dostluğumuz var. Hakikatsız bir insana »onunla ne şeriatla ne de hakikatlıkla baş edilmiyor«.

HELAQ. — Türkçede yok etme, yok olma, ölme, öldürme anlamlarında kullanılır. Arapçadan gelen bu kelime, arapçada da aynı anlamda kullanılır. Ne var ki, Arnavutçada başka anlam benimsemiştir: kirletmek, sıçratmak, ıslatmak. *I zu shëini i bo ni helaq* — yağmur tutmuş ve tepeden tırnağa kadar ıslatmış.

EKLEME. — Türkçede eklemek işi: Bir şeyi ekle tamamlamak. Arnavutçada ise, bu kelime yalnız »kuyruk ilavesi« için kullanılır. Saçı kısa olan kadınlar, kuyrukları uzun olsun diye kendilerinin dökülmüş veya başkalarının saçından örüp eklemeler yapıyorlar. Yani, başkalarının veya dedimiz gibi kendi dökülen saçlarından örmüş oldukları kuyruk parçalarını kısa olan kendi kuyruklarına ekliyorlar. Bu sözcüğün başka şekilleri görevleri yoktur.

JAREM- (Yarım). — Türkçede bir şeyin ayrıldığı iki eşit parçadan her biri. Arnavutçada bu kelime ev anlamında olan bina kelimesi ile birleşerek birleşik kelime olarak kullanılır. Yarım bina — Krçova yöresinde köy evini ifade eder. Bu evler, iki odalı veya iki katlı dört odalı olabilirler.

HYNER (*Hüner*). — Türkçe ustalık, ince bilgi, farsça kökenli bir kelimedir. Arnavutçada, mucize; ilginç birde proba anlamında kullanılmaktadır: *hyner i madh-* büyük iş (mucize), *i thash sa për hyner* — yalnız denemek maksadıyla dedim, deniyeyim diye.

MABET, MUHABET. — Türkçe Sevgi, yarenlik. Muhabet etmek, dostça konuşmak. Arnavutçada bu kelimenin birkaç anlamı vardır: sohbet etmek, her hangi birinin evinde akşam yemeğinden sonra toplanıp sohbet etmek; geçinmek; iyi anlaşabilmek; ikram etmek, misafir perverlik göstermek, örnek olarak: *Ka shku në mabet* — dinlenmeye gitmiş, sohbet etmeğe gitmiş (genellikle akşam yemeğinden sonra), *nuk ka mabet*

me at- onunla geçinmiyorlar, birbirlerini sevmiyorlar; *më ka bo mabet shum, më preu nji qingj* çok büyük misafir pervelik gösterdi, benim için bir kuzu kesip bana ikram etti.

ODAXHI. — Türkçede dairelerde oda hizmeti gören kimse, oda hademesi, hizmetçi. Arnavut dilinde ise bım başka bir anlamda kullanılır. Çünkü oda isminin Arnavutlarda başka görevi vardır. Bu görevde bilhassa Kosova'da kullanılmaktadır. Oda, genellikle bahçe kapısının girişinde bir oda, veya daha büyük bir genişlikte bilinen veya bilinmeyen, tanrı misafirleri diyebileceğimiz kimselerin gecelemleri için yaptırılmış oda anlamında kullanılır. Odaxhija (Odaciya) o odanın sahibidir ve orada gecelemeğe kalan insanları karşılayıp göndermektedir.

Odaci, bundan başka, büyük hayvan sahiplerinde hizmet yapan çobanlara yemek hazırlayan adam manasında kullanılır.

ORTAKE. — Türkçede »ortak« bir işin birden ziyade işleticisi olduğu vakit bunlardan her biri, şerik. Arnavutçada da aynı anlamda kullanılan bu kelimenin, Arnavutçada dışıl adlı bir kelime biçimine de girmektedir, *ortake* kullanılır. Bu özelliğiyle, iki karı ile evli olan adamların karılarının her biri anlamına gelir, türkçedeki »kuma« sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır.

SARMA. — Sarıp içine alan, zarf, Sarılarak yapılan yemek, toplama, çevirme. Bir yemek çeşidi anlamında Arnavut dilinde de kullanılmaktadır. Ne var ki, Arnavutçada bu kelime serbest üslup güreş sporunda da kullanılmaktadır. Güreşçinin kendi ayağını, arkasında bulunduğu başınının ayağının ic tarafına sokup dolması gibi anlamına gelir. *Ja ;a vu sarmën* — sarmayı koymuş, el ve ayaklarını obluka etmiş. Bu durumdan kurtuluş çok zor oluyor. Böyle bir duruma kapılan güreşçi, genellikle mağlubiyeti kabul ediyor.

Bundan başka, Arnavutça da fiil olarak da kullanılan kelimeler vardır. Fiil olarak dili geçmiş zamanda muhasara anlamında kullanılır. Örnek olarak: *e sardisën gent miedis foushës* — köpekler ovanın ortasında sardılar, muhasara ettiler. Figüratif olarak, aldattı anlamında da kullanılabilir, *i dha nji sarmë* — aldattı.

ULIXHE, YLIXHE. — Türkçeden ve arapçadan meydana gelmiş ve evvelce- önceleri, eskiden, geçmiş zamanda, anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Görüldüğüne göre, Arnavutçada morfoloji ve semantik değişmelerine uğramıştır. Osmanlıcada yazılı şekline baktığımız zaman bu biçime nasıl gelmiş olduğunu kolayca anlayabiliriz. Bu kelime, çevresinde en yaşlı, en haysiyetli adam manasında kullanılır. Bu gibi kişilere (ulixhelere) köylerde veya daha dar çevrelerde, halk karşılaştığı herhangi bir meseleyi çözmek için bu gibi kişilere başvurup meselenin halledilmesiyle ilgili onlardan düşünce istenilir. Onların meselenin çözümü ile ilgili vereceği hükümler, mutlaka dinlenen hükümlerdir. Yani, onların fikirleri, çevrenin en doğru fikirleri olarak kabul edilmektedir.

*

* *

Kaydedilen bütün bu örneklerden şu sonuçlara varabiliriz: Arnavutçada bu kelimeler, kendi öz dillerindeki bütün şekilleriyle değil de, bazı şekilleri ile kullanılmaktadırlar. Diğer yandan, Arnavut dili, etraftan girmiş olan bu kelimeleri, etkin olarak kabul edip onlara morfoloji ve semantik bakımından değişmelerine etki etmiştir.

YARDIMCI LİTERATÜR

1. *Derleme sözlüğü*, TDK yayınları, Ankara, 1965 . . .
2. *Yeni türkçe sözlük*, İstanbul, MCMLXIV
3. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca – türkçe ansiklopedik lugat*, Ankara, 1970.
4. Norbert Boretzky, *Der Einfluss des Türkischen auf das Albanischen*, I–II, Wiesbaden, 1976.
5. Destan Bajraktari, *Fjalë të urta e thënie popullore* (shënuar në Podrimë), Prishtinë, 1975.
6. Halil Kajtazi, *Nga lirika popullore e Drenicës*, Prishtinë, 1972.

Ö z e t

δ

ARNAVUT KONUŞMA DİLİNDE BAZI TÜRK KELİMELERİNİN KULLANIŞLARI

Bugün, öteki Balkan dillerinde olduğu gibi Arnavut dilinde de Türk asıllı kelimeleriyle karşılaşmaktayız. Fakat bu başlık altındaki incelemede bütün bu kelimelerin değil, yalnız birkaç kelimenin kullanım yolları ele alınacaktır. Bk sebeple bu araştırmaya iki yönden yanaşılacaktır:

1. Bazı sözbilgisi değişmelerine uğradıkları halde Arnavut asıllı birkaç sonekle tek Arnavut konuşma dilinde kullanılan bir kısım Türk kelimeleri: *bashladisi* (başladı), *anglatëisi* (anlattı), *myrledisi* (mühürletti, mühür vurdu) . . .

Bu kelimeler olduğu gibi Arnavut dilbilgisince durum eklerini almaktadırlar: *bashladisa* . . . (Başladım), v. s.

2. Arnavut konuşma dilinde kullanılırken diğer semantik değerini kazanmış yeterince Türk kelimeleri. Örneğin: »kalmak« kelimesi Arnavut konuşma dilinde »acıkmak«, »acıkmaktan halsiz bir duruma gelmek« karşılığında kullanılmaktadır: *Kaldisa për buk* (ekmeğe acıktım) . . . »Kopmak« kelimesi ise bu dilde geçmiş zamanda kullanılmaktadır: *e koptëisi kalin* (atı koşturdu, atı hızlattı), veya: *koptëisi* (kaçtı, kaçıştı) . . .

Teblikte daha geniş ve örnekleri daha zengin olacağı bu araştırmanın, Prof. Tahir Dizdar'ın ve Prof. Dr. Hasan Kaleşi'nin daha önceleri

temel attıkları bu nevi çalışmalarına ve ayrıca Arnavut dilinde girmiş olan Türk kelimelerinin aydınlanmasına bir küçük, ama bir kıymetli ek olacağı kanısındayım.

R e z i m e

UPOTREBA NEKIH TURSKIH REČI U ALBANSKOM GOVORNOM JEZIKU

U albanskom govornom jeziku je u izvesnoj meri prisutan elemenat orijentalnih jezika (arapski, turski i persijski). I u književnom jeziku ponekad je neizbežna upotreba nekih reči iz orijentalnih jezika. No, ovde se osvrćemo samo na upotrebu nekih osmansko-turskih reči u albanskom govornom jeziku.

Nastojali smo da u ovom ograničenom izboru tih reči damo kratak prikaz nekih morfoloških i semantičkih promena.

a) Sa morfološkog aspekta, ovde navodimo neke albanske sufikse koji dolaze sa turskim rečima a imaju ličnu i vremensku vrednost kao: *anglatësi* (tur. anlatmak) — objasnio je, *anglatëisëm* — objasnili smo, *do t'ja anglatëis* — objasniću mu, *begenëisa* (tur. beğenmek) — svidalo mi se, *begenisi* — svidalo mu se, izabrao. Takođe imamo i sufiks na *eshë* ili *ushë* što je karakteristično za građenje ženskog roda na albanskom jeziku te imamo *jaraneshë* — ljubavnica, *dylberushë* — lepotica itd. Imenica *ašik* — ljubavnik, u albanskom jeziku se javlja sa promenama *aršik* ili *hašik*. Ove reči podležu pravilima albanske gramatike. Primera radi: *myrledisët* (tur. mühürletmek) — zatvorili ste, *myrledisim* — zatvaramo *begenise* — biraj itd.

b) Neke turske reči u albanskom govornom jeziku poprimile su druge semantičke vrednosti. Kao primer uzimamo *kalmak*, *kopmak*, *joldaš* i *helač*. *Kalmak* se u albanskom upotrebljava sa značenjem gladan, iznemogao od gladi, i upotrebljava se samo perfekt: *kaldisa për buk* — umoran sam od gladi, gladan sam, ili samo *kaldisa* — izgladneo sam. Isto tako i *kopmak* se upotrebljava samo u perfektu. Na primer, *e koptëisi kalin* — utrkivao je konja; *koptëisi* bežao je. *Joldaš* (tur. yoldaş — saputnik) vrlo retko ima ovo značenje na albanskom. Ovde je primio sasvim drugo značenje i znači švaler ili *joldaše* — švalerka.

Reč *elaç* na albanskom jeziku znači isprljati, nakvasiti, i *boni helaq shëini* — nakvasila ih je kiša itd.

Ovim prilogom hteli smo ukazati na činjenicu da prisustvo orijentalnog elementa u albanskom jeziku još uvek nije obrađeno u dovoljnoj meri.